

Stanisław Stachowski, *Lexique turc dans le Vocabulaire de P. F. Viguier (1790)*, Kraków: Księgarnia Akademicka, 2002, 978-8371885709, 322 s.

Mehmet Ölmez*

Elimizdeki çalışma P.F. Viguier'in *Éléments de La Langue Turque* (1790) adlı ünlü gramerinin *vokabüler* bölümüne dayanmaktadır: “Essai de Vocabulaire François-Turc” (Viguier'in gramerinde 352-456. sayfalar). Çalışma “giriş” ile “Türkçe-Fransızca Vokabüler” bölümünden oluşmaktadır. Girişte yazar ve yazarın eseri hakkında bilgi verilir.

Eser, gramer, diyaloglar ve vokabülerden (Fransızca-Türkçe sözlük) oluşmaktadır. 12-15. sayfalarda Türkçe sözcüklerin yazımında kullanılan harfler örneklerle gösterilir. 15-17. sayfalarda ise *vokabüler*'in dönüştürülmesi, yani Fransızca-Türkçe sözlüğün Türkçe-Fransızca olarak yeniden düzenlenişi hakkında kısa bilgi ve kaynakça yer alır.

Kitabın gövdesini oluşturan “Vocabulaire Turc-François”ten önce kitabın aslından alınan beş sayfanın fotoğrafları yer alır.

21-322. sayfalar arasında yer alan sözlükte Türkçe sözcükler bugünkü Türk alfabesiyle yer alır. Sözcüklerin asıl çalışmadaki imlaları ise ayrıca içerisinde gösterilir. *ö/ü, o/u* konusundaki ünlü değerleri, çeşitli ünsüzlerin ötümlü yazılışları ve başka özellikleri dolayısıyla aşağıdaki sözcükler dikkat çekicidir:

ac gözülük → *ac gözlülük* (krş. *adj guieuzluluk*): “aç, karnı aç” sözündeki /aç/ sıfatının ötümsüz ünsüzü /ç/, kendisinden sonra ünlüyle başlayan bir ek geldiğinde, örneğin türeme olan *acık-* eyleminde, ötümlüleşerek /c/'ye dönüşür. Bunun sebebi, Ana Türkçede ünlüsünün uzun olmasıdır. Tek heceli olup, Ana Türkçe ve Eski Türkçede sondaki ötümsüz *ç-k-p-t* ünsüzlerini taşıyan sözcükler, Oğuz dillerinde, bilinen ilk kayıtlı belgelerden başlayarak (*Dîvânü Lugâti 't-Türk*'teki Oğuzca verilerden) başlayarak *c-g-b-d* seslerine dönüşmüşlerdir. Tek heceli olup aslı şeklinde uzun ünlü bulundurmamaya-b-n sözcüklerde bu değişim görülmez. Örneğin

* Prof. Dr., Yıldız Teknik Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, İstanbul/Türkiye, olmez.mehmet@gmail.com

aç- fiilinden türeyen açık “açık, kapalı değil” sıfatında bu ötümlüleşme, /c/leşme görülmez. Bu konu ilk kez ayrıntısıya ve sistemli olarak 1975’te, daha sonra da 1995’te T. Tekin’in *Türk Dillerinde Birincil Uzun Ünlüler* (Ankara 1995) adlı çalışmasında ortaya konmuştur. Ayrıntılara buradan bakılabilir. Viguiet’in çalışmasında knunun bizle ilgili bölümü, tek heceli olan bu tür sözcüklerden aç “aç, tok değil” sıfatı, bir ek almadan da bu imla ile görülmektedir. Arap harfli Türkçe metinlerde, daha başka eserlerde, Eski Anadolu Türkçesi dönemine ait eserlerden başlayarak da bu durum görülebilir, ayrıntılar T. Tekin 1995’te yer almaktadır.

acem (’adjèm) “persan / Fars, İranlı”

adalat, edalat (krş. Anadolu ağızları *edālet*)

agna- “anlamak” (*añla-* > **ağna-* > *agna-*): Burada dikkat çeken konuşma diline ait bu tür ses değişimlerinin Viguiet’in malzemesine de yansımış olmasıdır.

arık (areq) “maigre / zayıf”: O dönemde “zayıf, cılız” için arık sözünün işlek olarak kullanılmasına bir belgedir.

ayaktaş “arkadaş, yoldaş”: *arkadaş* ve *yoldaş* kelimelerinin yanı sıra +*Daş* ile bugün bilinmeyen, benim için bilinmeyen yeni bir sözcük.

ayıtlama “triage / ayıklama, seçme”, *ayıtlamak* “émonder / ayıklamak”: Konuşma diinde, ağızlarda bugün de görülen bri sözcük, o dönem Viguiet’in malzemesine girmiş.

baş kadın “sultane favorite”: Bugün artık tamamen unutulmuş bir kavram.

ac: *c* ile *ac*, *acılık*, *ağac* imlaları önemlidir. Sonu *c* ile

ceylan “gazelle / ceylan”, *ceyran* “daim”: Aynı kökten gelen bir sözcüğün iki ayrı şekilde görülüşüne örnek.

çohadar: /u/ ile değil de /o/ ile yazılışı dikkat çeker.

dış deniz “océan, mer océane / okyanus”: “okyanus”u ifade etmede kullanılan birleşik ilginçtir, *dış* ve *deniz*.

divar, duvar: Hem Farsça aslına yakın şekilde *divar*, hem de Türkçede yaygın olan *duvar* şekliyle Viuiet’in kaydetmesini dikkate değer buluyorum.

ev bark “famille / aile”: Bugünkü kullanımından bir ölçüde farklı bir anlamdadır.

evdirmek “presser, accélérer / hızlandırmak, acele ettirmek”

evetlemek “accélérer / acele etmek”: Bugün unutulmuş olan, “acele etmek” karşılığında Türkçe bir sözcük.

gömrük, gömrükçü: Bugün ü ile teleaffuz edilen kelimenin o dönem geniş-yuvarlak ö ile telaffuzunu göstemesi açısından önemlidir. Bir ölçüde kelime-

nin Rumca aslındaki ikili biçimi de gösteriyor, krş. *κομμέρκιον, κομμέρκιον* ~ Latince *commercium* (Gustav Meyer, *Türkische Studien. Die griechischen und romanischen Bestandteile im Wortschatze des Osmanisch-Türkischen*. Mit einem Geleitwort und einem Index herausgegeben von Mehmet Ölmez, Ankara 1998).

güleş “lutte”: Ağızlardaki *r ~ l* değişiminin Viguier’in malzemesine yansımaları konusunda iyi bir örnektir.

güzel: 1970’li yıllara değin İstanbul’un doğusunda *ö* ile güzel olarak telaffuz edilen sözcüğün Viguier döneminde İstanbul’da *ü* ile telaffuz edildiğini göstermesi açısından önemlidir.

her günlük “quo tidien”: günlük, her gün, “yevmî”; bugün kullandığımız *gündelikçi* sözündeki *gündelik*’i çağrıştırıyor. Fransızca “quo tidien” sözünü krş. Latince “quotidianus”. Latince sözcüğü Meninski’de *yevmî, her rûze, her günlü* (Almanca: Täglich) karşılığında buluruz (Meninski, V, 1429).

hise, hise etmek, hisedar sözlerini çift *s* ile *hisse, hisse etmek, hissedar* olarak anlamak daha doğru olacaktır (krş. *hissè* vb.).

höccet s. 132, *hökm* s. 132, *hörmət* s. 132 sözcükleri bu ve benzer Arapça sözcüklerin Türkçeye giriş yolu (Farsça) üzerinde bize ipucu vermektedir.

ilegüg sugma/sagma “arc-en-ciel (krş. bugünkü Türkçe eleğimsağma “gökkuşağı” ve yaygın sözlüklerdeki Arapça *alâim-i semâ* açıklaması)”

kara, siyah kurbaga “crapaud” dikkat çekicidir. Gerçekte *kara kurbaga* sözündeki *kara* renk adı değildir. *siyah kurbaga* bir yanlışlıkla ortaya çıkmış olmalı.

kındırmak “inciter, provoquer”

komak: Viguier’in çalışmasında *konmak*’tan çok *komak*, fiilin *-n-* ile genişletilmemiş şekli yaygın olarak kullanılır, bu durum özellikle de birleşik fiillerde görülür (s. 177).

meşrik vilayetleri “harf. Doğu ülkeleri” → “Asya”; Asya için Türkçe bir adlandırma.

rum, urum “Grek, Yunan”: Osmanlıcada *r-* ile başlayan az sayıda yabancı kökenli sözcükte başta yazıya yansıyan ünlü türemesi görülür, *rum* etnonimi ise yalnızca Anadolu’da *urum* olarak görülür. Viguier’de de bu şekilde görülmesi İstanbul’daki yazı dili ile konuşma dili arasındaki farka dikkatimizi çekmektedir.

sınamak “essayer”: “denemek” anlamında “sınamak”ın Osmanlılar döneminde yalnızca Anadolu’da değil İstanbul’da da kullanılışına delildir.

sınır “frontière”: “hudut” anlamında “sınır”ın çok önceen beri kullanışı

sınırlamak “limiter”: Günümüzde, dil devrimi sonrası yaygınlaşan “sınırlamak” sözcüğü

suvarmak “arrosier”: bugün sula- fiili yaygın

süci “vin (şarap)”: “şarap” için kullanılan “yerli” bir sözcüğün 18. yüzyılın sonlarında

temel (bir çok kez kullanılır, birleşiklerde)

usanc, usanmak : o ile osan- şekli yaygın olan fiil

üvey: 100 yıl öncesinde, Meninski’de *ö* ile *ögey*’dir.

yaştas “contemporain” (krş. bugün yeni türetilen *yaşıt*)

yelve, yelve kuşu “bécasse (çulluk)”

yokariki, yokarı çıkarmak : Sözcüğün eski, aslî şeklindeki geniş-yuvarlak ünlünün kullanımı açısından krş. *üvey, usanc, yörümek/yürümek*.

yörümek, yürümek: Bugün standart dilde dar-yuvarlak ünlülerle kullanılan bazı sözcüklerin o dönem ikili kullanımlarına, hem geniş-yuvarlak hem de dar-yuvarlak ünlülerle kulanımlarına iyi bir örnektir. Bu konuda yukarıda yer verdiğim *usanc* ve *üvey* dar-yuvarlak kullanımların ağırlıklı oluşuna örnektir.

Sözlükte tek başına geçmeyen biçimler * ile verilmiş, hemen arkasından geçtiği ibare gösterilmiştir: **çiğ*: *akşam çiği* “serein de la nuit” (s. 69). Çok az da olsa

Dizgi hatası: *büyaklık* → *büyüklik* (s. 58), *tatunmak* → *tutunmak* (s. 284)

Arap harfli olmayan Türkçe/Osmanlıca kaynakları kullanımımıza sunan değerli Türkolog, sözlükbilimci Stanisław Stachowski’ye bu çalışması için müteşekkirimiz.